

УДК 343.985

Богдан Павлишин,

аспірант

Академії адвокатури України

НАУКОВА СКЛАДОВА ТЕХНІКО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

Стаття присвячена аналізу наукової складової техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування вбивств і, зокрема, її науково-технічним та науково-методичним аспектам. Звертається увага на те, що питання наукової складової техніко-криміналістичного забезпечення на сучасному етапі розглядаються переважно стосовно судових експертів.

Ключові слова: досудове розслідування вбивств, науково-технічне забезпечення, науково-методичне забезпечення, методика дослідження, рекомендації з виявлення й дослідження слідів.

Постановка проблеми. Аналіз криміногенної ситуації в Україні свідчить, що злочини, які посягають на життя і здоров'я громадян, залишаються однією з найгостріших проблем у сфері боротьби зі злочинністю. Сьогодні спостерігається зростання кількості вбивств взагалі та вбивств при обтяжуючих обставинах зокрема. Своєрідність злочинів проти життя особи, й зокрема вбивств, динамізм їх скоєння, різноманітність обставинки злочинів, способів їх скоєння, мети і мотивів зумовлюють необхідність наукового дослідження та розроблення рекомендацій із досудового розслідування вказаних категорій злочинів. Серед них пріоритетне місце посідає техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування таких злочинів, що надає можливість слідчим відшукувати в ситуаціях невизначеності та відсутності інформації найбільш вірогідні шляхи збирання доказів. Актуальність даної статті полягає, передусім, у потребі систематизації теоретичних здобутків у сфері техніко-криміналістичного забезпечення діяльності з досудового розслідування вбивств, визначення основних напрямів техніко-криміналістичного забезпечення, його значення для підвищення ефективності діяльності з досудового розслідування даної категорії злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Проблеми техніко-криміналістичного забезпечення розкриття й розслідування злочинів докладно розглядалися в роботах вітчизняних і зарубіжних авторів, таких як Г. А. Абдумаджидов, Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкін, Т. В. Варфоломеева, О. Ф. Волинський, В. О. Волинський, В. Г. Гончаренка, І. В. Гора, Г. І. Грамович, Ю. Г. Корухов, П. Т. Скорченко, М. А. Чельцов, М. П. Яблоков та ін. Проведений нами аналіз робіт цих авторів показує, що їхні дослідження мають велике теоретичне й практичне значення, однак розглянуті в них проблеми техніко-криміналістичного забезпечення розкриття й розслідування злочинів

висвітлюються у зв'язку з окремими стадіями й суб'єктами кримінального процесу, видами процесуальної діяльності, окремими досягненнями науки й техніки. У цих роботах викладаються загальні питання, які стосуються використання спеціальних знань і науково-технічних засобів, а іноді розглядаються лише окремі аспекти використання результатів науково-технічного прогресу в розкритті й розслідуванні злочинів.

Мета статті. Для з'ясування питань, що є предметом дослідження у цій статті, доцільно виконати такі завдання: 1) з'ясувати сутність наукової складової техніко-криміналістичного забезпечення; 2) за результатами виконання першого завдання вирішити питання щодо визначення особливостей науково-технічного й науково-методичного забезпечення діяльності з досудового розслідування вбивств.

Виклад основного матеріалу. Дослідження системи техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування вбивств відповідає сучасним завданням криміналістики. Одним зі складників такого забезпечення є наукове забезпечення. Прояви криміналістики як науки не обмежуються тим, що вона є певною системою знань. Криміналістична наука – це цілеспрямована діяльність із вивчення певних законів, закономірностей, фактів, взаємозв'язків та продукування на основі такого вивчення нових наукових знань. А. В. Іщенко зазначає, що вивчення досвіду діяльності з попередження, розкриття та розслідування злочинів переконує вчених і практиків у тому, що її результативність безпосередньо залежить від надійності засобів та методів, досконалість яких зумовлена тим, наскільки вони враховують новітні здобутки науково-технічного прогресу. Чим більше вони містять у собі досягнення передової науки і техніки, тим більше їх використання забезпечує оптимізацію вирішення завдань протидії злочинності [1, с. 8-9]. Зростаюча роль науки в сучасному світі, перетворення її в безпосередню продуктивну силу, без якої неможливо вирішити жодного завдання в галу-

зі соціального, економічного або культурного життя людей [2, с. 287], з особливою гостротою ставить питання про призначення науки, мету і завдання її розвитку в конкретній практичній діяльності людей. Це повною мірою стосується й проблем техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування вбивств. За всім цим стоїть специфічна за формою й змістом робота, котра зумовлює необхідність принципово іншого підходу до її організаційного, правового, наукового забезпечення.

Наукова складова техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування вбивств нами розглядається з позиції науково-технічного забезпечення (пошук, вибір, пристосування та використання досягнень науково-технічного прогресу в навчальному процесі) й науково-методичного забезпечення (розроблення рекомендацій і створення необхідних умов для сприйняття цих рекомендацій). Розроблення наукових основ та положень, що визначають змістовий бік діяльності, – це сфера науково-технічного забезпечення. Проблемам науково-технічного забезпечення практики розкриття, розслідування, попередження злочинів присвячено доволі багато ґрунтовних праць учених-криміналістів [3; 4]. Г. І. Грамович вважав, що науково-технічне забезпечення – це регламентована нормативними актами діяльність науково-дослідних, судово-експертних та інших установ, а також відповідних посадових осіб, на котрих покладається обов'язок із розроблення та реалізації комплексу взаємопов'язаних заходів з метою створення умов для ефективного застосування спеціальних знань і науково-технічних засобів у боротьбі зі злочинністю [5]. П. Т. Скорченко до наукового забезпечення відносить: наукове тлумачення законодавчих актів з техніко-криміналістичного забезпечення розслідування та розроблення пропозицій з їх удосконалення; наукову розробку проектів підзаконних актів, пов'язаних із техніко-криміналістичним забезпеченням розслідування (наказів, інструкцій, положень, настанов та інших документів); наукове узагальнення практики використання техніко-криміналістичних засобів і розробка пропозицій з її вдосконалення; розроблення з урахування потреб практики нових техніко-криміналістичних засобів і методів; наукову апробацію приладів та матеріалів, які виготовляються підприємствами різних відомств із метою визначення можливості їх використання з криміналістичною метою; наукову розробку прийомів, методів і методик виявлення, фіксації, вилучення й дослідження речових доказів; розробку навчальних програм та методичної літератури з техніко-криміналістичної підготовки кадрів правоохоронних органів та проведення практичних занять зі слідчими, працівниками дізнання, експертами-криміналістами, студентами з вивчення нових криміналістичних методів і засобів, які надходять на озброєння практичних органів; вивчення й розповсюдження зарубіжного досвіду з використання в розслідуванні злочинів техніко-криміналістичних засобів [6, с. 35-37]. До інноваційних криміналістичних продуктів можна віднести розробки в галузі криміналістичної

техніки, тактики та методики розслідування злочинів, а саме: нові або вже існуючі та прилаштовані до потреб практики техніко-криміналістичні засоби, сучасні інформаційні технології, електронні бази знань, методи фіксації, накопичення, аналізу та оцінки доказової інформації, нові тактичні прийоми, їх комплекси, тактичні комбінації та операції, алгоритми першочергових слідчих дій та перевірки типовий слідчих версій, методики розслідування нових видів злочинів та ін. [7, с. 527].

Наукові дослідження в галузі техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування вбивств можуть бути поєднані за видами в дві великі групи: наукові узагальнення та наукові розробки. Такий розподіл відповідає двом основним типам наукових досліджень – теоретичному і експериментальному, а також інформаційним формам, у яких вони реалізуються (методичні посібники, листи, рекомендації, наукові статті, що містять теоретичні і практичні положення, експертні методики, технічні вдосконалення та ін.). Важливим завданням нині є аналіз наявних криміналістичних рекомендацій для забезпечення потреб діяльності з досудового розслідування вбивств. Так, наприклад, забезпечення пошукових заходів із встановлення осіб, які причетні до скоєння вбивства, перш за все, пов'язане з комплексною діагностикою «облікових» характеристик людини за будь-якими слідами, залишеними на місці скоєння вбивства.

Сама по собі техніка (а криміналістична не є винятком) передбачає відповідну її складності й можливостям «систему організації виробництва». Інакше, як зазначає В. О. Волинський, остання стає гальмом на шляху її практичного засвоєння і в цілому науково-технічного прогресу. Вирішення цього діалектичного, тобто об'єктивно існуючого протиріччя, на його думку, одне з основних завдань криміналістики. При цьому особлива увага повинна приділятися таким проблемам, як організація розроблення засобів криміналістичної техніки, їх упровадження в практику розкриття й розслідування злочинів, удосконалення організаційної структури експертно-криміналістичних підрозділів і системи їх функціонування, підвищення рівня спеціальної підготовки суб'єктів застосування криміналістичної техніки тощо [8, с. 4-5].

Інший аспект наукового забезпечення – це науково-методичне забезпечення, тобто створення умов для запровадження досягнень науки й техніки в практику, що охоплює апробацію, уточнення умов і порядку застосування, розроблення методичних рекомендацій чи інструкцій, підготовки користувачів тощо [9]. Отже, науково-методичне забезпечення полягає у забезпеченні здійснення діяльності на наукових основах, у створенні необхідних передумов для сприйняття й повноцінного використання практикою досудового розслідування злочинів наукових досягнень. Науково-методичне забезпечення складається з двох основних напрямів: формування рекомендацій стосовно криміналістичних прийомів і засобів виявлення, дослідження й використання орієнтовної і доказової

інформації; цілеспрямоване створення необхідних умов для сприяння і використання досягнень, що рекомендуються практикою.

Варто підкреслити, що проблема наукового аспекту техніко-криміналістичного забезпечення досудового розслідування злочинів у спеціальній літературі здебільшого розглядалася з питань координації науково-дослідних робіт та оцінки результатів наукових досліджень у галузі судової експертизи [10; 11]. Характер слідів, які виникають під час скоєння вбивств, визначає види експертиз, що призначаються слідчими. У принципі, у процесі розслідування вбивств може бути призначена будь-яка експертиза. Разом із тим найчастіше призначають балістичні, вибухотехнічні, біологічні експертизи слідів виділені людини, експертизи холодної зброї, судово-медичні експертизи трупа, фоноскопичні та відеофоноскопичні, трасологічні та інші. Їх проведення визначається низкою факторів: рівнем професійної підготовки експертів, стажем їх роботи, технічною оснащеністю експертно-криміналістичних підрозділів МВС, рівнем розробки методик дослідження тих або інших об'єктів тощо. Проте науковці звертають увагу на те, що в розслідуванні вбивств далеко не повною мірою використовуються можливості судової експертизи. Обмежене використання експертиз, застарілі методики експертних досліджень, незнання сучасних можливостей – все це суттєво обмежує доказову базу [12, с. 21]. Зазвичай у судово-експертних установах і експертних підрозділах різних відомств для розроблення нових, удосконалення вже розроблених експертних методик та їх адаптації до завдань правоохоронних органів, інвентаризації та паспортизації методик створюються наукові лабораторії або спеціальні підрозділи, котрі займаються науково-дослідною діяльністю на підставі відповідних планів НДР, затверджених керівництвом відомства. До того ж Закон України «Про судову експертизу» вимагає існування такого підрозділу або лабораторії в структурі відомчої експертної установи чи окремої служби. Співробітниками такого підрозділу повинні бути професійно підготовлені наукові співробітники, що мають досвід практичної експертної роботи. У проведенні наукових досліджень повинні брати участь і керівники напрямів та експерти з певним досвідом роботи. Поєднання в одній службі вчених і практиків дасть змогу забезпечити актуальність досліджень, що проводяться, їх практичну значимість та негайну реалізацію передових ідей в експертній практиці.

У ст. 9 Закону України «Про судову експертизу» встановлено, що методики проведення судових експертиз (крім судово-медичних та судово-психіатричних) підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України [13]. Реєстрація методик проводиться Мін'юстом, який є держателем Реєстру методик проведення судових експертиз і визначає організаційні та методологічні принципи його ведення. Порядок ведення Реєстру, затверджений наказом Міністерства юстиції України від 2 жовтня

2008 р. № 1666/5 [14], визначає процедуру формування та ведення Реєстру методик. Основними критеріями оцінювання методик, тобто їх оціночними показниками, зважаючи на доцільність використання цих методик, є: наукова обґрунтованість, котра визначається повнотою й об'єктивністю використання наукових знань і апробованих практикою технічних засобів, прийомів тощо; економічність, котра визначається витратами на обладнання, підготовку кадрів та безпосередньо на проведення досліджень; можливість відтворення результатів і проведення повторного дослідження; безпечність, яка визначається дією на здоров'я експерта та ступенем імовірності нещасного випадку; законність та етичність; простота і доступність; конкурентоспроможність, тобто перевага порівняно з будь-якою іншою методикою, що дає найбільш результативне рішення конкретного експертного завдання; універсальність, тобто можливість використання методу, методики у дослідженні різноманітних об'єктів для вирішення багатьох експертних завдань; новизна, тобто нові факти, об'єкти, можливість вирішення завдань, які раніше не вирішувалися або вирішувалися частково, розроблення прийомів у новому, раціональному або оптимальному компонентуванні, нові способи вирішення відомих завдань, поставлення на вирішення нових завдань; припустимість, тобто використання в методиці відомостей із передбачених законом джерел із додержанням загальних положень; актуальність, котра зумовлена необхідністю вирішення різноманітних оптимізаційних завдань, що виникають в експертній практиці досить часто; використання неруйнівних методів, що забезпечує можливість проведення додаткових, повторних досліджень без зміни первісного вигляду об'єкта, що нині для потреб практики має особливе значення, оскільки в основному проводяться дослідження речовин у слідових кількостях, дослідження мікрослідів тощо.

Основні оціночні параметри ефективності полягають у дієвості методики, що характеризується можливістю одержання достовірних результатів, визначених із достатньою точністю, при використанні мінімального обсягу об'єктів і витрат необхідного часу; достовірності одержаних результатів, тобто відповідності їх фактичним обставинам справи; точності результатів; мінімальному обсязі матеріалу, необхідного для проведення дослідження; мінімальному часу, необхідному для проведення досліджень тощо [15]. Отже, ефективність методики визначається можливістю одержання максимального обсягу інформації про об'єкт за умови мінімальних часових, трудових і матеріальних витрат. Одержані при цьому результати мають характеризуватися точністю, наочністю та надійністю. Розробляючи експертні методики, певну увагу необхідно приділяти структурі та змісту анотації до неї, яка повинна складатися з урахуванням критеріїв оцінювання методик.

Розроблення експертної методики становить різновид наукового дослідження, а тому даному процесу притаманні всі основні риси наукового пізнання в цілому [16, с. 104]. Різ-

номаніття галузей знань, що привносять у дослідницьку і практичну діяльність експертних установ їх комплексний характер, не тільки зумовлюють необхідність взаємодії різного роду фахівців, але й впливають на організацію і проведення наукових досліджень. До методологічних вимог, які визначають методичні основи і загальну структуру наукових досліджень у галузі судової експертизи (всієї її системи), можна віднести такі: чітку цільову спрямованість наукового дослідження, яка ґрунтується на задачах конкретного роду, виді судових експертиз або комплексі задач; вибір оптимального послідовного шляху дослідження із застосуванням усіх необхідних методів і засобів, які забезпечують глибокий та всебічний аналіз матеріалу (об'єктів), що досліджуються; застосування наукового, сучасного понятійного апарату і термінології, що прийнята в судовій експертизі; творче застосування теоретичних положень і даних природничих, технічних та інших наук, а також досягнень у галузі самої судової експертизи з урахуванням досвіду організації, проведення наукових досліджень; можливість перевірки результатів, отриманих експериментальним шляхом [17].

Потребує окремого підходу також робота з удосконалення науково-дослідницької діяльності щодо розроблення, освоєння і впровадження в практику роботи експертів нових методик експертного дослідження речових доказів та інших об'єктів судової експертизи. Важливо також підкреслити, що наявні методичні матеріали із різних видів експертних досліджень є розрізненими, а інколи навіть і суперечливими. Вважаємо, що актуальною є проблема надолуження цього пробілу в методичній літературі та експертній практиці, удосконалення наявних методик та їх адаптації до нових експертних завдань.

Висновки

Сьогодні за межами уваги вчених-криміналістів залишається дослідницька діяльність, яка покликана забезпечити підвищення ефективності діяльності з досудового розслідування вбивств. У криміналістичній науці і практиці лишилося ще чимало проблем, які потребують детального вивчення. Особливо це стосується сучасного стану наукових досліджень проблем техніко-криміналістичного забезпечення діяльності з досудового розслідування вбивств, окреслення напрямів наукових пошуків з проблем експертного забезпечення досудового розслідування вбивств та інших питань, що визначають криміналістику як науку, покликану забезпечити дієвими рекомендаціями практику боротьби зі злочинністю. Недостатнє дослідження цих проблем вже зараз негативно впливає на адекватність визначення стратегічних напрямів розвитку науки, призводить до диспропорції у прикладних криміналістичних дослідженнях, привносить елемент стихійності в організацію та планування наукових пошуків, ускладнює взаємини вчених та практичних працівників, підвищує ризик невинуватих матеріальних витрат.

Список використаних джерел:

1. Іщенко А.В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень : автореф. дис. д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / А.В. Іщенко. – К., 1996. – 37 с.
2. Копнин П.В. Введение в марксистскую гносеологию / П.В. Копнин. – К. : Наукова думка, 1966. – 288 с.
3. Гончаренко В.Г. Науково-технічні засоби в роботі слідчого / В.Г. Гончаренко. – К. : Видавництво Київськ. ун-та, 1972. – 108 с.
4. Лисиченко В.К. Использование данных естественных и технических наук в следственной и судебной практике / В.К. Лисиченко. – К. : Вища шк., 1979. – 88 с.
5. Грамович Г.И. Проблемы теории и практики эффективного применения специальных знаний и научно-технических средств в раскрытии и расследовании преступлений : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / Г.И. Грамович. – К., 1989. – 43 с.
6. Скорченко П.Т. Проблемы технико-криминалистического обеспечения досудебного уголовного процесса : дисс. ... докт. юрид. наук в виде научного доклада : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / П.Т. Скорченко. – М., 2000. – 69 с.
7. Шепитько В.Ю. Инновации в криминалистике и их использование в деятельности органов досудебного следствия / В.Ю. Шепитько, Г.К. Авдеева // Щорічник українського права : зб. наук. праць. – Х. Право, 2012. – № 4.
8. Волынский В.А. Техничко-криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений / В.А. Волынский. – М. : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 615 с.
9. Бахин В.П. Научно-методическое обеспечение практики расследования преступлений / В.П. Бахин, В.К. Лисиченко // Актуальные проблемы судебной экспертизы и криминалистики. – К., 1993. – С. 84–86.
10. Шахтарина Н.И. Методические рекомендации по совершенствованию координации научно-исследовательских работ, проводимых судебно-экспертными учреждениями системы Министерства юстиции СССР / Н.И. Шахтарина, Н.Л. Гранат, Т.В. Устьянцева. – М. : ВНИИСЭ, 1976. – 37 с.
11. Устьянцева Т.В. Система научных обобщений в области судебной экспертизы / Т.В. Устьянцева, Н.И. Шахтарина // Экспертная практика и новые методы исследования. – 1981. – Вып. 21. – С. 33–35.
12. Глазырин В.Ф. Расследование "заказных" убийств на начальном этапе (некоторые аспекты): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / В.Ф. Глазырин. – Саратов, 1998. – 22 с.
13. Про судову експертизу : Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 28. – Ст. 232 (зі змінами: Закон України від 9 вересня 2004 р. № 1992-ІV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 1. – Ст. 14.

14. Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз : Наказ міністерства юстиції України від 2 жовтня 2008 р. № 1666/5 // Офіц. вісн. України. – 2008. – № 77. – Ст. 2588.

15. Сімакова-Єфремян Е.Б. Про критерії оцінювання методик проведення судових експертиз в Україні / Е.Б. Сімакова-Єфремян, Т.Є. Балинян, Л.М. Дереча // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: збірник наукових праць. – Вип.10. – Х. : Право, 2010. – С. 151–161.

16. Бондарь М.Е. Экспертная методика как одна из основных категорий общей теории и практики судебной экспертизы : дисс. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / М.Е. Бондарь, 1992. – 206 с.

17. Шахтарина Н.И. Об оценке результатов научных исследований в области судебной экспертизы / Н.И. Шахтарина, Г.Р. Богачкина. // Сб. науч. труд. – М. : ВНИИСЭ, 1981. – С. 128–148.

Статья посвящена анализу научной составляющей технико-криминалистического обеспечения досудебного расследования убийств, в частности ее научно-техническим и научно-методическим аспектам. Обращается внимание на то, что вопросы научной составляющей технико-криминалистического обеспечения на современном этапе рассматриваются в большей степени относительно судебных экспертиз.

Ключевые слова: досудебное расследование убийств, научно-техническое обеспечение, научно-методическое обеспечение, методика исследования, рекомендации по выявлению и исследованию следов.

The article is devoted to analysis of the scientific component of the technical and criminalistic support of the pre-judicial investigation of the murders, in particular its scientific, technical and scientific-methodological aspects. Attention is drawn to the fact that the issues of the scientific component of technical and criminalistic support at the present stage are considered to a greater extent with regard to forensic examinations.

Key words: pre-trial investigation of murders, scientific and technical support, scientific and methodological support, research methodology, recommendations for the detection and investigation of traces.